

MODYFIKACJE PAREMII
NA ZŁODZIEJU CZAPKA GORE / НА ВОРЕ [И] ШАПКА ГОРИТ
W POLSKICH I ROSYJSKOJĘZYCZNYCH MEDIACH
ELEKTRONICZNYCH¹

MODIFICATIONS OF A PROVERB
NA ZŁODZIEJU CZAPKA GORE / НА ВОРЕ [И] ШАПКА ГОРИТ
IN POLISH AND RUSSIAN-LANGUAGE ONLINE MEDIA

JOLANTA MITURSKA-BOJANOWSKA

ABSTRACT. The article discusses transformations of the proverb *na złodzieju czapka gore / на воре [u] шапка горит* in Polish and Russian-language online media (lexical changes, additions, grammatical modifications, contaminations).

Keywords: proverbs, transformations, Polish and Russian-language, online media

Jolanta Miturska-Bojanowska, Szczecin – Polska, jmb@zut.edu.pl

Użytkownicy języka polskiego i rosyjskiego w swoich wypowiedziach, chcąc podkreślić celność i obrazowość stwierdzeń w nich zawartych, chętnie sięgają do paremii. Wśród całego bogactwa przysłów w obu językach przekazywanych z pokolenia na pokolenie odnajdujemy polską frazę *Na złodzieju czapka gore* i jej rosyjski odpowiednik – *На воре [u] шапка горит*. Te ekwiwalentne przysłowia mają znaczenie ‘ktoś, kto mając coś na sumieniu i próbując to ukryć, mimowolnie poprzez swoje zachowanie zostaje zdemaskowany’. Czasami w rosyjskich słownikach hasło to opatrzone jest kwalifikatorami *potoczne* i *ironicznie* [Мокиенко, Никитина 2007: 101; Федоров 2008: 755]. Szereg przykładów użycia tego przysłowia znajdujemy w literaturze pięknej oraz prasie². Przykłady te odnoszą się zarówno do kontekstów „złodziejskich”, jak i innych, wskazujących na przewinienia, które ktoś ma na sumieniu i chciałby ukryć przed niepowołanymi osobami. Por.:

¹ W artykule prezentowane są przykłady z polskich i rosyjskich portali internetowych oraz białoruskich, ukraińskich, mołdawskich i czeskich, publikujących w języku rosyjskim.

² O innych przykładach wykorzystania frazeologizmów w tekście artystycznym i publicystyce czyt.: [Ignatowicz-Skowrońska 2008; Dziamska-Lenart 2004].

Według niego tylko wywiad i kontrwywiad mogły swobodnie poruszać się poza granicami, oficerowie operacyjni mieli zaś zbyt dużą wiedzę o kuchni naszej armii. Zaniepokoiłem się jego wizytą, bo **na złodzieju czapka gore...** Tak, byłem złodziejem wielu tajemnic, ale złodziejem był też Prometeusz, który wykradł z Olimpu ogień i podarował go ludziom. Spotkała go straszna kara? A czy mnie nie spotkała gorsza? Straciłem obu synów [za NKJP: M. Nurowska, *Mój przyjaciel zdrajca* (03.04.2017)].

Zachowywał się dziwnie, zareagował na mój widok. Poza tym trzymał rękę za pazuchą, na piersi. Pomyślałem sobie, że zacznę za nim biec. Jeśli to złodziej, to będzie uciekał. W końcu nie bez powodu stare przysłowie mówi: „**Na złodzieju czapka gore**”. I tak właśnie się stało. Goniłem go jakieś 500 metrów. Jego współnik, który stał na czatach, widząc co się święci uciekł w drugą stronę. Złodziej, którego goniłem stracił siły, potknął się i upadł na twarz przed przystankiem autobusowym [za NKJP: M. Grochowalska, *Nie znam samego siebie*, „Express Ilustrowany” z dn. 05.04.2003 (12.03.2017)].

Есть на белом свете безвинные люди — а их почему-то больше всего среди маленьких и честных, — которые при взгляде в упор или из-за какого-нибудь дурацкого вопроса начинают яростно краснеть, просто костром полыхать, и, хоть ни в чем не виноваты, никто им поверить не может по глупой, пусть и древней поговорке: **на воре шапка горит** [za НКРЯ: А. Лиханов, *Кикимора*, 1983 (03.04.2017)].

На воре шапка горит. В данном случае шапка должна гореть на голове Еврокомиссии, — заявил зампред правления, гендиректор Газпром экспорт Александр Медведев [za НКРЯ: Н. Бероева, *Газпром ответил Европе: „На воре и шапка горит”*, „Комсомольская правда”, 12.09.2012 (03.04.2017)].

Pierwotnie, jak należy mniemać po obecności komponentu *зłodziej / вор*³, stwierdzenie to odnosiło się jedynie do osób parających się kradzieżą, z biegiem czasu rozszerzając swój zakres znaczeniowy o osoby czyniące wszelkie zło, por. rejestrację tego przysłowia w jednym ze źródeł rosyjskich — *На злодее (воре) шапка горит*, gdzie leksem *злодеѝ* ma znaczenie ‘złoczyńca’ [Михельсон 1902, I: 600]. W obu językach omawiane paremie wchodzą w relacje synonimiczne z innymi frazeologizmami, por. *Na złodzieju czapka gore* — *Uderz w stół a nożyce się odezwą*, *На воре [u] шапка горит* — *Выдать себя с головой* — *Знает (чуёт) кошка чье мясо съела* — *Бог шельму (плута) метит*. W takiej formie i znaczeniu przysłowie funkcjonuje w języku bia-

³ Według A. Brücknera od XIV wieku obok pierwotnego znaczenia rzeczownika *зłodziej* ‘złoczyńca’ pojawia się dodatkowy sens ‘ten, który kradnie’ [Brückner 1927: 654]. Zdaniem A. Bańkowskiego to nowe znaczenie kształtuje się na przestrzeni XVI–XVIII wieku, tj. po przejściu znaczeń leksemów *kradzieźnik* (XVI–XVII w.) i *kradzieźca* (XVIII w.) [Bańkowski 2000, III: 808].

Począwszy od XVI wieku stabilizuje się znaczenie leksemu *вор* ‘совершающий кражи’ [Цыганенко 1989: 68].

łoruskim i ukraińskim, por. białorus. *На злодзеі шапка гарыць*, ukr. *На злодієві [i] шапка горить*.

W polskich zasobach leksykograficznych przysłowie to po raz pierwszy zostało odnotowane w 1618 roku przez Salomona Rysińskiego w zbiorze *Przypowieści polskie*⁴, zawierającym 1800 przysłów, niekiedy z obcojęzycznymi ekwiwalentami, lecz bez objaśniania znaczeń. O tak długim okresie funkcjonowania tego przysłowia w języku polskim świadczy też zachowana w nim archaiczna dziś postać czasownika *gore*, będąca formą 3. osoby liczby pojedynczej praesens leksemu *gorzeć* ‘palić się, płonąć’ (od XVIII wieku *goreć*). Początki tej formy datuje się na XVI wiek [Sławski 1983, I: 322–323, Bańkowski 2000, I: 458]. Chociaż sam czasownik dzisiaj obecny jest jedynie w gwarach, to nadal funkcjonują w języku polskim pochodne leksemu *pogorzeliisko* i *zagorzały* [Boryś 2005: 173].

W języku rosyjskim paremia zapewne jest obecna znacznie dłużej niż zaświadcza o tym leksykony. Pierwszą jej notację odnajdujemy w opracowaniu I. M. Sniegiriewa z 1848 roku (por. reprint [Снегирев 2014: 477]). Przykłady użycia tego przysłowia w literaturze pięknej drugiej połowy XIX wieku (A. H. Островский, *Праздничный сон — до обеда*, 1857 i A. Ф. Писемский, *Масоны*, 1880–1881) podaje Włodzimierz Dal [Даль 1862, I: 243]. Należy jednak zauważyć, iż wśród cytatów zarejestrowanych w Национальном корпусе русского языка (НКРЯ) trafiamy na wcześniejsze użycie przysłowia w tekście literackim, pochodzące z początków XIX wieku (1832 r.) i to z leksemem *злодей*, a nie *вор*, por.:

„— Ничего, княгиня-сестрица!”, — отвечал хладнокровно Константин.
— Нет, не ничего, а явно, что Господь простоте дает разум, а **на злодее шапка горит!** [za НКРЯ: Н. А. Полевой, *Клятва при гробе Господнем*, 1832 (12.03.2017)].

Obie paremie konsekwentnie odnotowywane są przez kolejnych leksykoграфów (więcej: [Kolberg 1977: 534; Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 98; Мокиенко, Никитина, Николаева 2010: 151]). Rejestrują je także słowniki XXI wieku (m.in. [Müldner-Nieckowski 2003: 944; WSF 2005: 124, Федоров 2008: 755]).

Zdaniem autorów *Словаря русской фразеологии* źródeł tego metaforycznego obrazu należy upatrywać w starej anegdocie. Jest w niej mowa o tym, jakoby kupcy handlujący na bazarze notorycznie padali ofiarą złodzieja, którego nie sposób było przyłapać na gorącym uczynku. Zdesperowani zwrócili się do czarownika (w innych wersjach: do mędrca). Ten rychło znalazł rozwiązanie. Ponoć w reakcji na wykrzyczaną przez niego na zatłoczonym bazarze frazę *На воре шапка горит!* kilku ludzi w popłochu schwyciło

⁴ [Rysiński 1634: 93], [w:] źródło elektroniczne: <http://www.dbc.wroc.pl/libra/publication?id=26150> (11.03.2017).

się za własne nakrycia głowy, tym samym ujawniając swoje nieczyste czyny [Бирих, Мокиенко, Степанова 1998: 98].

Prototypowa i sparafrazowana postać przysłowia wyjątkowo często jest przywoływana w artykułach prasowych traktujących o wszelkiego rodzaju nadużyciach („grzeszkach”) osób ze świata polityki i biznesu, wśród których pojawiają się postacie zarówno z Polski i Rosji, jak i z innych krajów. Sparafrazowane paremie są efektem modyfikacji wymieniających, regulujących, rozwijających, a także kontaminujących⁵. Zaprezentowane poniżej przykłady pochodzą z polskich i rosyjskojęzycznych mediów elektronicznych.

Modyfikacje wymieniające analizowanego przysłowia dotyczą zamiany komponentu *złodziej / вор* na inny leksem ze znaczeniem osobowym, np. *diler, czynownik, академик, цензор, оппозиционер*: „Na **dilerze** czapka gore” [portal Sosnowiec.dlaWas, 21.02.2017]⁶,

Na **czynowniku** czapka gore. Czego się boi rosyjski urzędnik? Tego, że go posadzą. Nawet jeśli – co się czasem zdarza – czuje się absolutnie niewinny. Stara zasada patrona czekistów Feliksa Dzierżyńskiego wciąż jest aktualna: „Dajcie mi człowieka, a paragraf na niego się znajdzie” [W. Radziwinowicz, *Na czynowniku czapka gore*, „Gazeta Wyborcza”, 07.09.2012]⁷,

„From California с люВовью: на **академике** шапка горит!” [„Украинская правда”, 02.08.2004]⁸; На „**оппозиционере**” шапка горит? [Фраза.юа,

⁵ Zjawisko innowacji przysłowiowych zostało już dość dobrze opracowane przez językoznawców. Zagadnieniu transformacji przysłów w języku rosyjskim poświęcone są, m.in. prace W. Mokijenki i H. Waltera [Вальтер, Мокиенко 2005], B. Normana [Норман 2010: 308–316], A. Reznikova [Reznikov 2009], E. I. Seliwerstowej [Селиверстова 2009], N. N. Fiodorowej [Федорова 2007]. Ponadto opisano je też w innych językach. Por. monografie i artykuły W. Miedera [Mieder 1979, 1982, 1985, 1989, 2010: 279–300] – język niemiecki, E. Wojtczak [Wojtczak 2012: 278–284, 2014: 423–428] – język niemiecki i polski, D. Tkaczewskiego [Tkaczewski 2012: 267–277] – język polski, S. Prędoty [Prędoty 1996: 29–38] – język niderlandzki, R. Wyżkiewicz-Maksimow [Wyżkiewicz-Maksimow 2012] – język polski, serbski, chorwacki i in.

⁶ Zob. źródło elektroniczne: <http://sosnowiec.dlawas.info/wiadomosci/na-dilerze-czapka-gore/cid,9150,a> (13.03.2017).

⁷ Zob. źródło elektroniczne: http://wyborcza.pl/1,76842,12438185,Na_czynowniku_czapka_gore.html (22.04.2017).

⁸ Tytułowy *академик* to ówczesny premier Ukrainy Wiktor Janukowycz. Autor artykułu zarzuca premierowi nieznaną zasad ortograficznych. Taka konstatacja faktów wynika z CV Janukowycza, w którym informuje on o swoim członkostwie w *Academy*, co, zdaniem autora artykułu, wskazywałoby na Kalifornijską Międzynarodową Akademię Nauk. Tymczasem chodzi o *Akademy*, wirtualną akademię, skupiającą w swych szeregach głównie działaczy z byłego ZSRR. Organizacja nie jest bynajmniej jednostką naukową [http://www.pravda.com.ua/rus/news/2004/08/2/4380242/?attempt=1 (08.04.2017)].

23.08.2010]⁹; „На **цензоре** шапка горит” [portal „Livejournal”, 13.11.2012]¹⁰. Mimo iż w sparafrazowanych paremiach rosyjskich – tytułach prasowych nie pojawiają się żadne nazwiska, to jednak tak skonstruowane frazy, mające aluzyjny charakter i odnoszące się do bieżących wydarzeń, sprawiają, że łatwo wywnioskować, o kogo konkretnie chodzi (академик – В. Янукович, „оппозиционер” – днепропетровский политик Загид Краснов, цензор – В. Путин).

Najczęściej jednak komponent wymienny w obu językach ma postać antroponimu – nazwiska lub imienia znanego polityka, dyrektora firmy, osoby powszechnie znanej, por. tytuły prasowe: „Na **Putinie** czapka gore” („Niezależna Gazeta Polska – Nowe Państwo”, marzec 2014)¹¹; „Na **Sokolskim** czapka gore? Tak i to niezłym płomieniem. Próbuje go zagasić” [portal TOKFM, 08.02.2015]¹²; „Na **Blumsztajnie** czapka gore” („Rzeczpospolita”, 13.02.2010)¹³; „На **Петре** и шапка горит: отказавшись от «АТО» Порошенко объявил войну РФ” (portal „Новороссия”, 30.10.2016)¹⁴; „Будет ли у Путина обыск, а на **Кирби** и шапка горит” (portal „Путин24”, 23.12.2016)¹⁵; „На **Путине** и шапка горит (мантры верховного шамана)” (portal „ТСН”, 19.12.2014)¹⁶; „На **Берлускони** шапка горит” („Пражский

⁹ Polityk był zamieszany w aferę gruntową [https://faza.ua/analytics/23.08.10/97505/na_oppozicionere_shapka_gorit.html (08.04.2017)].

¹⁰ O obsadzeniu stanowisk w partii „Jedna Rosja” [http://pshelkov.livejournal.com/7016.html (13.03.2017)].

¹¹ W dalszej części artykułu autor pisze:

Boeing należał do Malezji i nie został stracony nad Rosją. Więc dlaczego Putin zadzwonił do Obamy i zarządzając minutę ciszy dla całego rządu, oddał hołd cudzoziemcom? „Na złodzieju czapka gore”. Tak można by skwitować telefon Putina do Obamy

[http://www.panstwo.net/3372-na-putinie-czapka-gore (12.03.2017)].

¹² Zob. źródło elektroniczne: http://www.tokfm.pl/blogi/polskiezoo/2015/02/na_sokolskim_czapka_gore_tak_i_to_niezlym_plozeniem_probuje_go_zagasic/1 (20.05.2017).

¹³ Sprawa dotyczy rzekomych kulisów *okrągłego stołu* [http://www.rp.pl/artykul/433303-Na-Blumsztajnie-czapka-gore.html#ap-1 (13.03.2017)].

¹⁴ Źródło elektroniczne: https://www.novorosinform.org/articles/7728 (12.03.2017).

¹⁵ John Kirby – szef służby prasowej Departamentu Stanu USA w rządzie Baracka Obamy [http://putin24.info/budet-li-u-putina-obysk-a-na-kirbi-i-shapka-gorit-raketanews.html (25.01.2017)].

¹⁶ Artykuł odnosi się do corocznej konferencji prasowej prezydenta Rosji. W dalszej części artykułu autor pisze: „Не менее "интересная" позиция Путина и по Абхазии с Южной Осетией – мы ни в чем не виноваты, во всем виноват Саакашвили, и добавил к этому свои фантазии о том, что за бывшим президентом Грузии гоняются по всему миру. Дальше интереснее. Путин начал оправдываться, говоря, что он тут ни при чем, прямо по хорошей русской поговорке – **на воре и шапка горит**. Вот только за Саакашвили никто не гоняется, ну а то, что путинские контр-агенты в Грузии лишили президента возможности находиться сейчас в своей стране, очевидный факт даже в его, путинской реальности. Иначе не имело бы смысла

телеграф", 20.12.2013)¹⁷; „На Ландсбергисе шапка горит” („Столетие”, 17.08.2012)¹⁸; „Не только на Кучме шапка горит” („Новая газета”, 28.03.2011)¹⁹; „На Матвееве и шапка горит” („Великолукская правда”, 1.08.2016)²⁰; „На Турчинове и шапка горит” („Столетие”, 14.08.2015)²¹.

Jeden z przykładów (tytuł prasowy) ilustruje zamianę komponentu *вор* na grupę wyrazową, por.: „Рошка: На голове Филата «шапка горит» за события 7 апреля 2009 года” (portal „Publika.md”, 06.04.2012)²².

Komponent wymienny może być nazwą frakcji i partii politycznej, a w zasadzie odnosić się do przedstawicieli tych ugrupowań, por. kolejne tytuły prasowe: „Na lewicy czapka gore” („Przewodnik Katolicki”, listopad 2005)²³; „Na PO czapka gore. Lewandowski szuka Targowicy w PiS” (portal „Fronda”, 19.01.2016)²⁴; „На Кремле [tu w znaczeniu: przedstawiciele rządu rosyjskiego] и шапка горит” (22.09.2016)²⁵. Obok przytoczonych przykładów w zmodyfikowanych paremiach pojawiają się nazwy firm. Ulokowanie ich w takim kontekście wyraźnie sugeruje udział tych podmiotów

говорить о том, что он тут не причем” [<https://ru.tsn.ua/analitika/na-putine-i-shapka-gorit-mantry-verhovnogo-shamana-401969.html>] (10.04.2017)].

¹⁷ Artykuł nawiązuje do oskarżeń pod adresem S. Berlusconi, dotyczących malwersacji finansowych [<http://ptel.cz/2013/12/na-berluskoni-shapka-gorit/>] (10.04.2017)].

¹⁸ Aluzja do książki V. Lansbergisa *Atpirkimas: sausio 13-oji dokumentuose*, traktującej o wydarzeniach 12/13 stycznia 1991 roku w Wilnie [http://www.stoletie.ru/politika/na_landsbergise_shapka_gorit_chast_1_410.htm] (10.04.2017)].

¹⁹ Artykuł dotyczy, między innymi, próby rozliczenia byłego prezydenta Ukrainy L. Kuczmy za zlecenie oficerom ukraińskiej milicji uprowadzenia i zamordowania jesienią 2000 roku opozycjonisty G. Gongadze (afera kasetowa, Tapagate) [<https://www.novayagazeta.ru/articles/2011/03/27/6289-ne-tolko-na-kuchme-shapka-gorit>] (21.02.2017)].

²⁰ Dmitrij Matwejew — dyrektor Kombinatu Mlecznego w mieście Wielkie Łuki, oskarżany o korupcję [<http://luki.ru/news/455492.html>] (22.03.2017)].

²¹ Ołeksandr Turczynow — sekretarz Rady Bezpieczeństwa Narodowego i Obrony Ukrainy [http://www.stoletie.ru/tekuschiy_moment/na_turchinove_i_shapka_gorit_590.htm] (11.04.2017)].

²² Aluzja do krwawych zamieszek z 7 kwietnia 2009 roku w Kiszyniowie po wygranej Partii Komunistów Republiki Mołdawii w wyborach parlamentarnych. Premierem Mołdawii był wówczas Vlad Filat [http://ru.publika.md/roshka-na-golove-filata-shapka-gorit-za-sobytiya-7-aprelya-2009-goda_473701.html] (19.03.2017)].

²³ Nawiązanie do toczących się śledztw w sprawie Orlengate i prywatyzacji PZU oraz aresztowania lobbysty Marka Dochnala [<https://www.przewodnik-katolicki.pl/Archiwum/2005/Przewodnik-Katolicki-11-2005/Spoleczenstwo/Na-lewicy-czapka-gore>] (12.03.2017)].

²⁴ Zob. źródło elektroniczne: <http://www.fronda.pl/a/na-po-czapka-gore-lewandowski-szuka-targowicy-w-pis,64310.html> (12.03.2017)].

²⁵ O pomysle rządu rosyjskiego w sprawie przeprowadzenia wyborów samorządowych na terytorium całej Rosji oraz zaanektowanego Krymu [<http://uapress.info/ru/news/show/144858>] (17.01.2017)].

gospodarczych w aferach finansowych, por.: „На фирме «Тарит» и шапка горит” (7.12.2016)²⁶; „На «Евроопте» шапка горит?” (19.12.2013)²⁷.

Kolejny typ modyfikacji stanowią innowacje regulujące, w których następuje zamiana liczby pojedynczej komponentu *вор* na mnogą, np.: „Я знаю хорошую пословицу – когда **на ворах** шапка горит... Это родилось как раз оттуда” [Андрей Романов, *Грач: При участии Джарты в Крыму родился еще один коллективный Павлик Морозов*, „Новый регион 2”, 16.11.2010 (03.04.2017)]. W niektórych przypadkach komponent ten zostaje zastąpiony konstrukcją syntaktyczną w formie liczby mnogiej, por.: „Луценко считает, что на **некоторых нардепах** шапка горит” (22.04.2015)²⁸. Czasami pluralizacji ulega cała postać przysłowia, której towarzyszy wymiana komponentu *воры* na inny leksem ze znaczeniem osobowym, np.: „На **банкирах** шапки горят: как финансисты выводят из страны миллиарды и почему им это сходит с рук” (14.11.2016)²⁹.

Z kolei innowacje rozwijające związane są z doprecyzowaniem znaczenia jednego ze składowych elementów paremii, np.: „На **зłodzieju номер 23** czapka gore” (22.08.2016)³⁰. Częściej jednak spotykamy się z doprecyzowaniem znaczenia komponentu *czapka*. Na fakt uzupełniania składu słownikowego omawianego przysłowia w języku polskim o nowe elementy zwraca także uwagę Jerzy Bralczyk:

Złodziejowi nakładano w tych nowszych, teraz już cynicznych przysłowiach czapkę futrzaną, szczególnie z karakułów, co miało znaczyć, że owszem złodziejstwo się opłaca i wykrywane bywa rzadko [Bralczyk 2015: 257].

Jak twierdzi Janusz Szajna, sparafrazowana paremia *Na złodzieju czapka karakułowa* zrodziła się w czasach Edwarda Gierka i odnosiła się do ówczesnych złodziei [Szajna 2008³¹]. Jednak materiały słownikowe zaświadczają jej wcześniejsze użycie, wskazujące na 1957 rok [NKPP 1972, 3: 887–888]. Trzeba przy tym zaznaczyć, iż czapki karakułowe symbolizują złodziei, mal-

²⁶ O aferze korupcyjnej w firmie budowlanej „Tarit” [https://stolica-s.su/society/67492 (22.04.2017)].

²⁷ Zob. źródło elektroniczne: https://ej.by/news/companies/2013/12/19/na_evroopte_shapka_gorit.html (22.04.2017).

²⁸ Jurij W. Łucenko – lider frakcji „Blok Petra Poroszenki”, – URL: http://newsnetwork.tv/news/lucenko-schitaet-cto-na-nekotoryh-nardepah-shapka-gorit.html (13.03.2017).

²⁹ Zob. źródło elektroniczne: http://www.kp.ru/daily/26606.5/3622530/ (22.02.2017).

³⁰ O złodzieju, który został wypatrzony na ulicach Wałbrzycha przez straż miejską dzięki monitoringowi miejskiemu i został tak tymczasowo określony z uwagi na charakterystyczny szczegół odzieży – bluzę z numerem 23, – URL: http://strazmiejska.walbrzych.pl/index.php/archiwum/78-artykuly/597-na-zlodzieju-numer-23-czapka-gore (21.04.2017).

³¹ [Szajna 2008], [w:] źródło elektroniczne: http://www.gazetazeta.com/artman/publish/article_22_522.shtml (10.03.2017).

wersantów „większego kalibru”. Okazuje się, iż zmodyfikowana paremia ma wymiar ponadczasowy, z taką bowiem jej postacią nadal możemy się spotkać na forach internetowych, por.: „W III RP na złodzieju **czapka karakułowa**...”³². Te „kolekcję futrzanych czap” *Wielki słownik języka polskiego*³³ uzupełnia informacją o jeszcze innej postaci przysłowia: *Na złodzieju czapka z lisa* (bez podawania materiału ilustracyjnego), w której następuje z jednej strony uszczuplenie składu słownikowej postaci o leksem *gore*, z drugiej – uzupełnienie tego składu nowym elementem – z *lisa*. Masowa skala afer finansowych zainspirowała użytkowników języka polskiego do kolejnej modyfikacji przysłowia, por.: „Jak z tego widać, w Polsce na złodzieju **czapka karakułowa**, teraz już może **sobolowa**”³⁴.

W języku rosyjskim przysłowie także poddawane jest dalszemu humorystycznemu parafrazowaniu (modyfikacje rozwijające), co skrzętnie odnotowują słowniki, por.: *На воре и шапка глаза колет*³⁵; *На воре шапка горит, а на пиве – выпить велит* [Вальтер, Мокиенко 2005: 75]³⁶.

Inny przykład innowacji rozwijającej ilustruje poniższy cytat:

– Еще раз вам говорю, – продолжил вдруг отрезвевший банкир, – мы жили здесь и будем жить. Трястись вовсе не обязательно и ни к чему. Помните, что **на воре всегда шапка первой горит**. Надо самим брать быка за рога. В милиции и ФСБ должны понять, что не они хозяева положения, а наш губернатор [Н. Старинщиков, *Леший*, электронная книга].

Z kolei fraza *горит у Гофмана не только „шапка”, но и земля под ногами* jest efektem kontaminacji przysłów *На воре шапка горит* i *Земля горит под ногами* z jednoczesną inwersją i zamianą komponentu *вор* wyrażeniem przyimkowym *у Гофмана* oraz doprecyzowaniem sensu wypowiedzi poprzez dodanie komponentu *не только*, por.:

Иными словами, есть очень серьезное подозрение, что вся эта шумиха была затеяна Гофманом исключительно для того. Чтобы отвести от себя подозрение. В таких случаях в народе говорят: **На воре шапка горит**. Мы же можем

³² Źródło elektroniczne: <http://niepoprawni.pl/blog/763/w-iii-rp-na-zlodzieju-czapka-karakulowa> (10.03.2017).

³³ [*Wielki słownik języka polskiego*], [w:] źródło elektroniczne: http://www.wsjp.pl/do_druku.php?id_hasla=6997&id_znaczenia=773258 (10.03.2017).

³⁴ Źródło elektroniczne: http://katowice.wyborcza.pl/katowice/1,35063,17891200,Liczby_nie_klamia__Tychy_bogatsze_od_Katowic.html (11.03.2017).

³⁵ Sparafrazowaną paremię można też potraktować jako efekt modyfikacji kontaminującej dwóch paremii: *На воре [и] шапка горит* i *Правда глаза колет*.

³⁶ Takie żartobliwe rozwijanie przysłów językoznawcy nazywają tworzeniem antyprzysłów [por. Chlebda 2005: 78]. Inny przykład innowacji autorskiej podaje I. J. Samojłowa: „...теперь на воре уже не шапка – лысына горит” (И. Бродский, *Одной поэте*) [Самойлова 2014: 72].

смело сказать, что горит у Гофмана не только „шапка”, но и земля под ногами [portal „Voxpublika”, 05.06.2016]³⁷.

Inny przykład kontaminacji reprezentuje tytuł prasowy „На чужом горе шапка горит” [portal „Примечания”, 27.05.2017]³⁸, powstały na bazie przysłów *na chuzhom gore [neschast'ye]*, *schast'ya ne postroiшь i na wore shapka gorit*.

Przedstawione przykłady potwierdzają, iż przysłowie wciąż jest żywe w języku rosyjskim i polskim. Zarówno w postaci prototypowej, jak i sparafrazowanej używane jest w odniesieniu do osób (głównie polityków), partii politycznych, firm, na których ciąży oskarżenie o kradzież, oszustwo, malwersację albo inny niemoralny czyn, który nieskutecznie próbują zataić przed opinią publiczną.

Jak widać, metaforyczny charakter przysłowia, funkcjonującego w obu językach, chętnie wykorzystywany jest w tekstach prasowych. Co ciekawe, mimo iż taka paremia nie istnieje w czeszczyźnie, to w jednym z artykułów dziennikarz, chcąc oddać w pełni sens wypowiedzi Sergieja Ławrowa, pokusił się o dosłowne przetłumaczenie jej na język czeski, por.:

„**Na złoději i čepice hoří**”, komentował známým ruským příslovím, o člověku se špatným svědomím, šéf ruské diplomacie Sergej Viktorovič Lavrov čtvrtelní prohlášení tureckého prezidenta, zločince, vraha, diktátora a prašivého psa Recep Tayyipa Erdogana, podle kterého má Ankara důkazy, že do nezákonného obchodování s ropou z území ovládaných v Sýrii islámském státem (IS) je zapletena Moskva. Informovala o tom dnes agentura TASS³⁹.

Aksjologiczny charakter pierwotnej postaci paremii, a także jej zmodyfikowanych wersji, mających okazjonalny, doraźny charakter sprawia, iż chętnie używane są one w tekstach medialnych, głównie w tytułach prasowych, nadając wypowiedziom negatywnie wartościujący i ekspresyjny charakter. Z uwagi na zindywidualizowany, a przy tym ulotny, efemeryczny charakter przytoczonych innowacji przysłowiowych, należy przypuszczać, iż poza macierzystym kontekstem nie mają one szans na przetrwanie.

Bibliografia

- B a ń k o w s k i A. 2000. *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. 1–3, Warszawa: PWN.
B o r y ś W. 2005. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.

³⁷ Michaił Gofman – były oficer Krajowego Ośrodka do Walki z Korupcją w Mołdawii. Artykuł traktuje o układach korupcyjnych w Mołdawii [<http://vox.publika.md/politica/na-gofmane-shapka-gorit-525765.html#sthash.6Dof6LRJ.dpuf> (12.03.2017)].

³⁸ O aferze gruntowej na Ukrainie [http://primechaniya.ru/home/news/maj_2017/na_chuzhom_gore_shapka_gorit/ (27.05.2017)].

³⁹ Zob. źródło elektroniczne: <http://www.vlasteneckenoviny.cz/?p=142286> (11.03.2017).

- Bralczyk J. 2015. *500 zdań polskich*, Warszawa: AGORA.
- Brückner A. 1927. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza.
- Chlebdaw. 2005. *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*, Opole: Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego.
- Dziamska-Lenart G. 2004. *Innowacje frazeologiczne w powojennej felietonistyce polskiej*, Poznań: Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”.
- Ignatowicz-Skowrońska J. 2008. *Frazeologizmy jako tworzywo stylu współczesnej powieści polskiej*, Szczecin: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Kolberg O. 1977. *Przysłowia*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Kuszak K. 2013. *Przysłowie jako językowy nośnik wartości – perspektywa pedagogiczna*, „Studia Edukacyjne”, nr 26, s. 39–62.
- Linde M.S.B. 1814. *Słownik języka polskiego*, t. VI, Warszawa: Drukarnia Xsięży Pijarów.
- Mieder W. 1979. „*Morgenstunde hat Gold im Munde*”. *Studien und Belege zum populärsten deutschsprachigen Sprichwort*, Wien: Verlag Edition Praesens.
- Mieder W. 1982. *Antisprichwörter*, vol. 1, Wiesbaden: Verlag der Gesellschaft für deutsche Sprache.
- Mieder W. 1985. *Antisprichwörter*, vol. 2, Wiesbaden: Verlag der Gesellschaft für deutsche Sprache.
- Mieder W. 1989. *Antisprichwörter*, vol. 3, Heidelberg, Wiesbaden: Quelle, Meyer.
- Mieder W. 2010. „*Der Mensch lebt nicht vom Brot allein*” *Vom Bibelspruchwort über das Volksspruchwort zum Antisprichwort*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas X. Jednostka frazeologiczna w tradycyjnych i nowych paradygmatach naukowych*, Szczecin-Greifswald: Print Group, s. 279–300.
- Müldner-Nieckowski P. 2003. *Wielki słownik frazeologiczny języka polskiego*, Warszawa: Świat Książki.
- Pajdzińska A. 1991. *Wartościowanie we frazeologii*, [w:] *Język a kultura*, t. 3: *Wartości w języku i tekście*. Red. J. Puzynina, J. Anusiewicz, Wrocław: Wiedza o Kulturze, s. 19–28.
- Prędoła S. 1996. *Modyfikacje parodystyczne przysłów (na materiale języka niderlandzkiego)*, [w:] *Problemy frazeologii europejskiej*. Red. A. M. Lewicki, t. 1, Warszawa: Energeia, s. 29–38.
- Puzynina J. 1992. *Język wartości*, Warszawa: PWN.
- Reznikov A. 2009. *Old wine in new bottles: Modern Russian anti-proverbs*, Burlington, VT: University of Vermont.
- Sławski F. 1983. *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. 1, Kraków: Towarzystwo Miłośników Języka Polskiego.
- Świerczyńska D. 1996. *Wolność w dupce w swej chałupce (Językowe gry przysłowiowe)*, „Teksty Drugie: teoria literatury, krytyka, interpretacja”, nr 2/3 (38/39), s. 240–249.
- Tkaczewski D. 2012. „*Nowoprzysłowia*” polskie, czyli dowcipne modyfikacje i parafrazy popularnych porzekadeł, [w:] *Parémie národů slovanských VI*. Red. L. Mrověcova, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 267–277.

- Wojtczak E. 2012. *Pieniądze, bogactwo i praca w (anty)przystoiach polskich i niemieckich*, [w:] *Parémie národů slovanských VI*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 278–284.
- Wojtczak E. 2014. *Nowe życie starych form. O modyfikacji przysłów w mediach*, [w:] *Parémie národů slovanských VII*, Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě, s. 423–428.
- Wyżkiewicz-Maksimow R. 2012. *Językowy obraz człowieka – charakter i osobowość w paremiologii polskiej, serbskiej i chorwackiej*, Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Арсирй А. Т. 1967. *Материалы по замечательной грамматике русского языка*, Москва: Изд-во „Просвещение“.
- Бирих А. К., Мокиенко В. М., Степанова Л. И. 1998. *Словарь русской фразеологии. Историко-этимологический справочник*, Санкт-Петербург: Фолио-Пресс.
- Вальтер Х., Мокиенко В. М. 2005. *Антипословицы русского народа*, Санкт-Петербург: Изд. „Нева“.
- Даль В. И. 1862. *Пословицы русского народа. Сборник пословиц, поговорок, речений, присловий, чистоговорок, загадок, поверий и проч.*, т. 1, 1-е изд., Москва: Университетская типография.
- Ермаков Н. Я. 1894. *Пословицы русского народа*, Санкт-Петербург.
- Илюстров И. И. 1915. *Жизнь русского народа в его пословицах и поговорках: сборник русских пословиц и поговорок*, изд. 3-е, испр. и доп., Москва: Товарищество скоропечатни А. А. Левенсон.
- Ляцкий Е. А. 1897. *Несколько замечаний к вопросу о пословицах и поговорках*, „Известия Отделения русского языка и словестности Императорской Академии наук“, Санкт-Петербург, т. 2, s. 745–782.
- Михельсон М. И. 1902. *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт русской фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний*, т. I: *Ходячие и меткие слова. Сборник русских и иностранных цитат, пословиц, поговорок, пословичных выражений и отдельных слов*, Санкт-Петербург: Типография Академии наук.
- Мокиенко В. М., Никитина Т. Г., Николаева Н. К. 2010. *Большой словарь русских пословиц*, Москва: ОЛМА Медия Групп.
- Норман Б. 2010. *Почему антипословицы – „анти“?*, [w:] *Słowo. Tekst. Czas X. Jednostka frazeologiczna w tradycyjnnych i nowych paradygmatach naukowych*, Szczecin-Greifswald: Print Group, s. 308–316.
- Самойлова И. Ю. 2014. *Авторские инновации в языке. Иосиф Бродский*, „Studia Rossica Gedaniensia“, nr 1, s. 60–75.
- Селиверстова Е. И. 2009. *Пространство русской пословицы: постоянство и изменчивость*, Санкт-Петербург: Издательский дом „Мирс“.
- Снегирев И. М. 1848. *Русские народные пословицы и притчи, изданные И. М. Снегиревым, с предисловием и дополнениями*, Москва: Университетская типография.
- Снегирев И. М. 2014. *Русские народные пословицы и притчи*, Москва: Институт русской цивилизации.
- Федоров Ф. И., *Фразеологический словарь русского литературного языка*, Москва: АСТРЕЛЬ. АСТ.

- Цыганенко Г. П. 1989. *Этимологический словарь русского языка*, Киев: „Рядянська школа“.
- Шанский Н. М., Зимин В. И., Филиппов А. В. 1987. *Опыт этимологического словаря русской фразеологии*, Москва: „Русский язык“.

Źródła internetowe

- <http://www.vlasteneckenoviny.cz/?p=142286> (11.03.2017).
- Ryśki S. 1634. *Przypowieści polskie*, Kraków, [w:] <http://www.dbc.wroc.pl/dlibra/publication?id=26150> (11.03.2017).
- Szajna J. 2008. *Na złodzieju czapka karakułowa*, [w:] http://www.gazetagazeta.com/artman/publish/article_22522.shtml (10.03.2017).
- Федорова Н. Н., *Современные трансформации русских пословиц*. Автореф. дис. ...канд. филол. наук, Великий Новгород 2007, [w:] <http://cheloveknauka.com/sovremennye-transformatsii-russkih-poslovits> (28.03.2018).

Skróty tytułów tekstów źródłowych

- NKPP – Krzyżanowski J. 1972. *Nowa księga przysłów polskich i wyrażen przyślownych*, t. 3, Warszawa: PWN.
- WSF – Kłosińska A., Sobol E., Stankiewicz A. 2005. *Wielki słownik frazeologiczny PWN z przysłowiami*, Warszawa: PWN.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego*, [w:] http://www.wsjp.pl/do_druku.php?id_hasla=6997&id_znaczenia=773258 (10.03.2017).
- NKJP – Narodowy korpus języka polskiego, [w:] źródło elektroniczne: <http://nkjp.pl/poliqarp/> (12.01. 2017).
- НКРЯ – Национальный корпус русского языка, [w:] źródło elektroniczne: <http://ruscorpora.ru/search-main.html> (14.01.2017).